

Neues Archiv

der

Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde

zur

Beförderung einer Gesamtausgabe

der Quellschriften deutscher Geschichten des Mittelalters.

Vierunddreissigster Band.

Hannover und Leipzig.

Hahnsche Buchhandlung.

1909.

X.

**Eine vergessene Schrift
Gerts van der Schuren.**

Von

G. Kentenich.

Zu den handschriftlichen Schätzen der Trierer Stadtbibliothek gehört unter n. 689 ein Sammelband, der bisher weniger beachtet worden ist, als er wohl verdient. Enthält er doch u. a. einen bisher unbekannten Traktat Peters von Kaiserslautern (Petrus de Lutra), der für die Geschichte der litterarischen Kämpfe, welche die Fehde zwischen Kaiser und Papst zur Zeit Ludwigs des Baiern begleiten, nicht ohne Wert ist. Der Traktat ist gegen die 'nefaria liga fratrum' der Franziskaner, der Parteigänger des Kaisers, gerichtet und die Mittel, mit welchen diese die Gläubigen der Weltgeistlichkeit entfremden. Als solches scheint vorzüglich die dritte Regel des h. Franziskus benutzt worden zu sein. Die Schrift verdient um so grösseres Interesse, als Petrus darin Daten über sein Leben und seine Schriften u. a. einen 'laqueus Caesenae' gibt.

Nicht minder wichtig aber ist wohl die unten abgedruckte Schrift, welche f. 241—249 unserer Hs. umfasst. Sie gibt wertvolle Beiträge zur politischen Geschichte der Herzogtümer Cleve und Burgund sowie des Bistums Utrecht, ihre eigentliche Bedeutung liegt aber wohl auf kulturgeschichtlichem Gebiet, indem sie uns das Idealbild eines deutschen Fürsten der ersten Hälfte des 15. Jh. zeichnet und uns wertvolle Einblicke in das Denken und Fühlen eines Mannes tun lässt, den die Geschichtswissenschaft ebenso sehr als Verfasser einer Clevischen Chronik wie die deutsche Sprachwissenschaft als Autor des Teutonista verehrt: Gerts van der Schuren.

Ihn glaube ich als Verfasser des anonymen Traktats in Anspruch nehmen zu sollen.

Die Zeit der Abfassung des Traktats ergibt sich daraus, dass der Verfasser als seinen Herrn einen Clevischen Herzog Adolf bezeichnet, der wie sein ganzes Haus mit dem Utrechter Bischof befreundet ist, dessen Vorgänger Bischof Friedrich von Blankenheim war. Diesem folgte 1433 Rudolf von Diepholz, Verwandter und Kandidat Herzog Adolfs II. von Cleve und Mark, desselben getreuer Ver-

bündeter in der bekannten Soester Fehde. Der Traktat ist also vor dem Jahre 1448, in welchem Herzog Adolf II. starb, abgefasst. Eine genauere Zeitbestimmung glaube ich den Worten 'si dominus meus . . . thesaurum et bona temporalia non habuisset, quomodo tot malis et adversis tanto tempore restitisset et adhuc vereretur ab omnibus' entnehmen zu sollen. Sie deuten wohl auf die noch dauernde Soester Fehde, welche die letzten Regierungsjahre Adolfs füllte, hin.

Der am Hofe Adolfs lebende Verfasser hat Beziehungen zum Sekretariat, wenn es erlaubt ist, den kanzleimässigen Einschlag im Vorwort 'ad perpetuam memoriam tam praesentium quam etiam futurorum' in diesem Sinne zu betonen. Wir kennen nun einen Sekretär des Herzogs in den vierziger Jahren: Gert van der Schuren. Wahrscheinlich war er in dieser Eigenschaft seit dem Jahre 1442 tätig¹.

In unserem Traktat ist nun ersichtlich derjenige Fürst, welcher dem Verfasser als Idealbild vorschwebt, Herzog Adolf. Für die Freunde der Clevischen Chronik brauche ich aber nicht auf die geradezu enthusiastische Verehrung, die ihr Verfasser für Herzog Adolf hegt, hinzuweisen. Sie bricht wiederholt fast elementar hervor. Adolf heisst 'spyegel alre fursten' und 'pryns alre prynsen spegel'². Dass aber diese Ausdrücke nicht ohne eine gewisse Praegnanz geprägt sind, dass vielmehr theoretische Studien Gerts über das Fürstenideal zu Grunde liegen, das leuchtet uns sofort ein, wenn wir a. a. O. S. 144 lesen: 'Es ist weynich, dat ick alhier gemeldet hab, mer wie die volkomenheyt von dem regiment der glorioser fursten ind princen hoeren ind weten wille, die lese Egidium de Roma in den boick genant "de regimine principum"!'.

Das scheint mir ein deutlicher Hinweis, dass der Verfasser unseres Traktats eben Gert van der Schuren ist. Mir steht hier nur ein Inkunabeldruck des weitschichtigen Werkes des Aegidius de Colonna zur Verfügung, die einigermassen beschwerliche Lektüre hat mich in der geäusserten Vermutung bestärkt. Wie für den Begründer der Augustinerschule und den Erzieher Philipps des Schönen ist für den Verfasser unseres Traktats die Haupttugend die Gerechtigkeit.

1) Vgl. Harless in der Allgemeinen Deutschen Biographie XXXIII, 80. 2) Ausgabe der Chronik von Scholten (Cleve 1884) S. 133.

Ein eingehender Vergleich der Chronik Gerts mit unserem Traktat dürfte den Beweis noch zwingender gestalten. Es sei mir hier nur gestattet ein Bedenken zu zerstreuen. Den Beschluss unseres Fürstenspiegels bildet eine Verherrlichung der Messe, so dass man zunächst unbedingt einen Geistlichen als Verfasser in Anspruch nehmen möchte. Aber abgesehen davon, dass Gert nach Harless a. a. O. die niederen Weihen empfangen hatte, drei seiner Söhne geistlich wurden, fehlt es auch nicht an Zeugnissen aus seiner Chronik, welche seine besondere Wertschätzung des kirchlichen Gottesdienstes an den Tag legen. So rühmt er an Adolfs Sohn die 'liefde tot vermeeryngen des gotliken dyenstes'. So ist der letzte Absatz gerade umgekehrt geeignet unsere Ansicht zu unterstützen.

Ich muss es zur Zeit anderen überlassen, den politischen, biographischen und kulturgeschichtlichen Gehalt des hier folgenden Traktats auszuschöpfen, bemerke nur noch, dass die Hs. dem Trierer Benediktinerkloster St. Matthias entstammt und in unserem Abschnitt noch dem 15. Jh. angehört. Zu Beginn dieses Jahrhunderts hat der Mattheiser Abt Johannes Rode, der Vater der bekannten Reform des Benediktinerordens im 15. Jh., enge Beziehungen zu den Niederlanden unterhalten.

Illustri viro, reverendo in Christo patri ac domino N. f. 241. episcopo Traiectensi, domino suo generoso ac praecipue dilecto, N. humilis venerator et servus ecclesiam vestram, terram et subditos vestros cum dei timore ac iusticia feliciter gubernare. Amen.

Christi nomine invocato, ex speciali affectione, quam ad vos et ecclesiam vestram aliquo tempore habui, ad perpetuam memoriam tam praesentium quam etiam futurorum, eorum praesertim, qui honoris et status eiusdem ecclesiae vestre zelatores existunt, de his primo, quae ecclesiam vestram respiciunt, 2. de consiliariis, 3. de officiatis, 4. de faciendis et praecavendis circa illos, 5. de aliis quibusdam pennae occurrentibus statui vestrae [dignitati] necessariis, prout ea habui et recepi partim ex scriptis antiquis, partim ex antiquorum dictis et relatibus, partim quae ego ipse tempore parvo, quo in curiis dominorum exstiti, et vidi, didici et cognovi, hanc epistolam reverentiae vestrae duxi conscribendam. Ad hoc etiam, ut huic compilationi operam darem, me favor ille praecipuus generosi et magnifici domini mei, domini Adolphi,

ducis Clevensis ac comitis Markensis, nec non omnium suorum, quem ad vos et ecclesiam vestram gerunt, non verbo et lingua, sed opere et veritate. Intendo etiam huic nonnulla inserere fiendorum, videlicet de castrorum et munitionum conservatione ac de consiliariorum et consiliorum qualitate, prout dominus dederit, et pro ingrato non capiat vestra magnificentia, si per simplicitatem minus plene minusque caute in hoc aliqua scribere praesumo, quae vestrae vel aliorum intentionis (f. 241^v) voto minime videantur expedire, cum non ut pater filio nec ut magister discipulo, sed ut avicula modica dulci quadam garrulatione memoriam excitans non imperando, sed consulendo pio bonoque zelo loquor in hoc opere. Scio enim vobis a deo talem datam ac tantam industriam naturalem, quod, si mente sollicita istis, licet parvis, velitis intendere, negotia vestra multo levius, multo facilius poteritis expedire.

His igitur generaliter praelibatis primo et ante omnia vos exhortor, ut in omnibus vestris factis semper deum prae oculis habeatis, iusta iudicia faciatis et fieri permittatis, ecclesias honoretis et presbiteros bonos ac honestos honore habeatis eosque non gravetis, sed ab iniuriantibus defendatis, discolos vero et malos corrigatis et corrigi faciatis, ne in vos et animam vestram eorum redundant mala opera. — Item viduas, orphanos, pupillos et pauperes ab iniuriantium et calumpniantium oppressionibus relevetis.

Publicas vias et strata terrae vestrae pro transeuntibus et venientibus tam incolis quam extraneis segura et libera conservetis, nec sit vobis aliquis ita carus, quem non puniatis, qui hanc violaverit libertatem, in his taliter vos habentes, ut mali vos timeant et boni diligant.

Item hereditates vestras et bona, iurisdictiones, iura et dominia in vigore conservetis et non minuatis, sed augeatis, sicut bonae memoriae pius ille dominus Fridericus vester fecit precessor.

Item vestros subditos inter se discordantes, quantum in vobis est, ad pacis concordiam revocetis.

Item non sitis in terra vestra spoliatoris receptator vel fautor, ne vobis (f. 242) contingat, quod pluribus dominis contigit, quos novimus, et contingat, ut pro ipsis vos oporteat spolia persolvere. De domino nostro predecessore vestro non audivi, quod spoliatores diligeret vel eis faveret, sed potius eos odiebat et, dum apprehensi fuerant, vivere non sinebat.

Item cum vicinis vestris dominis, civitatibus ac opidis, quantum in vobis est, amicitiam et concordiam continuatis,

non permittentes, ut subditi vestri vel quicunque alii ex vestris munitionibus et de terra vestra ipsos dominos vel eorum terras, civitates et opida infestent seu aliquid molestie inferant, ne sic de vestris amicis vobis faciant inimicos et in vos consequenter transferant guerram suam, sicut tempore meo recolo dominis quibusdam non semel, sed pluries contigisse. — Ipsis quoque vestris vicinis civitatibus et opidis ac aliis pertranseuntibus iter tutum faciatis, non permittentes eis inferri molestiam. Hec vobis cum vestris concordiam stabilem conservabunt, hec vestram famam longe lateque divulgabunt, per haec eritis tam incolis quam extraneis non solum metuendus, verum etiam ab omnibus collaudandus, sicque terra vestra stabit in pace et requie opulenta.

II. De consiliariis.

Item consiliarios habeatis viros maturos, iustos et fideles, deum timentes, qui in consiliis dandis non querant lucra propria vel suorum. In consiliis autem semper attendatis, quid quisque consulat, utrum bene aut non bene, et eorum dicta tacite examinetis in corde, ut possitis, dum tempus fuerit, commode respondere et ad ea vos habere prudenter, ut, si (242^v) dixerint vel consulant, quae vera sunt et iusta, illa admittatis.

Et si ex eis aliqui sint, qui odio aut favore ducti rogant vel consulant, quod non sit iustum, illius nequaquam admittatis consilia sive partes, semper veritatem sequentes et iustitiam, doctore propheta¹: 'Iuste iudicate filii hominum'; unde dicitur Sapientiae VI²: 'qui custodierint iustitiam, iustificabuntur'.

III. De officiatis.

Item ad officiarios vestros attendere curetis, ne vestros homines et subditos gravent indebite. Eorum computationes personaliter audiat ad eas sollicite attendentes. Officiarios, in quantum vitare poteritis, mediante pecunia in officiis vestris non ponatis, pro qua ipsa officia obligetis eisdem, quod eo ipso quodammodo se reddunt suspectos, qui quaerunt officia pro pecunia obtinere. Et si quos huiusmodi in officiis vestris inveneritis, suo tempore, quo commodius breviusque poteritis, non officiantes, si vobis utiles

1) Das ist kein wörtliches Vulgata-Zitat.
custodierint iusta iuste, iustificabuntur'.

2) V. 11: 'Qui enim

sint, sed obligationes pecuniarias, ut praedictum est, persolventes removeatis, licet per pium vestrum praedecessorem bonae memoriae officia vestra satis onerabiliter invenietis gravata, non sua, spero, cupiditate personali, quod, ut audiavi, nec pecunias novit nec dilexit, et male illis(?), qui hunc dominum tam pium, tam modestum, senio confectum et in huiusmodi factis quasi puerum effectum non suo bono, sed cupiditate sua ad tam grande onus totius terrae vestrae induxerunt. Nec fuit hoc consuetum ab antiquo officia pro pecunia sic obligare, quod non possent deponi ab officiis nisi prius pecunia persoluta. Quam dampnosum autem sit vobis et subditis vestris officia pro pecunia (f. 243) obligare, exemplum recipere poteritis experientia, quae vobis profutura est, et ex pluribus, quae partim nostis et ego novi. Saepius visum est et videtur cotidie, quomodo hi, qui lucra immoderata sectantur et captant deum non timentes, tales sunt, qui quaerunt et procurant, ut in officiis ponantur mediante pecunia. Et si quando a se ipsis pecuniam tantam, quae ad hoc sufficiat, non habeant, ab amicis, qui libenter lucri volunt esse participes, sub mutuo recipiunt vel sub usura conquirunt, et hoc totum in dominorum et subditorum dampnum redundat, maxime autem, cum ex ipsis officiatis aliquando sint nonnulli, qui lucra exercere usuraria consueverunt, quorum tanto minus conscientii in officiorum administratione et regimine credendum est. — Maxime periculosum est ponere administratores officiorum seu in quocumque regimine dominorum, qui deum non timent nec conscientiam de huiusmodi factis habent. Nam tales per tyrannidem subditos rodunt et opprimunt, computationes quoque aggravant et cumulant, ut dominis adempta facultate redimendi officia tanto diutius in officiis valeant permanere. — Haec magnificentiae vestrae scribo, ut similia inconvenientia vitare possitis, si placet. Proverbio enim dicitur¹:

‘Felix, quem faciunt aliena pericula cautum’.

Existimo enim non omnino infelicem, quem domino permittente propria informant discrimina, propter quod, domine generose, officiatis, quos experientia docente fideliter se in officiis habere noveritis, non de facili ad eorum ammotionem seu mutationem vos permittatis induci. Et ex quo ad bene agendum plerumque exempla plus prosunt quam

1) Vgl. MG. SS. XXXII, 418, N. 2.

verba, licet vos et vestri praedecessores episcopi Traiectenses plures habueritis et adhuc habeatis officiatos merito commendandos, illorum tamen prae ceteris est (f. 243^v) memoria specialiter recolenda et saepius recitanda, qui plus ceteris terram vestram et episcopatum in castris, munitionibus, iurisdictionibus et possessionibus dilatasse et provexisse noscuntur, ut eorum exempla sequentes moderni, qui officia gubernanda suscipiunt, tanto diligentius tantoque fidelius in ipsis se studeant exercere officiis. Et de illis inveniendis, quorum facta merito sunt laudanda atque aliis in exemplum revocanda, vestrae reverentiae vestrorumque experiētiis cum humilitate relinquo, quod tutius reor me omnino non scripsisse quam aliquid posuisse dubie; sed hi procul dubio recommendandi sunt, qui, ut reperio in cronicis quibusdam non modernis, omni tempore officii sui nullum sibi fecerunt nec procuraverunt fortilicium, sicut proh dolor! nunc temporis officiatii plurimum faciunt, et castra dominorum suorum ruere quandoque permittunt et perire.

Item castra vestra in edificiis et condeudentiis integra conservetis et conservare faciatis et, dum tempus requirit, prout possibile vobis erit et necessitas requirit, munita hominibus et victualibus provideatis. Item, quantum in vobis est, cum omnibus tam dominis quam terris pacem habeatis, quia ecclesiasticorum est non armis aut galea protecti incedere salcim(?) invasuris, sed solum signo fidei armati in agricultura laborare, cuius formam gerunt, Iesu Christi. Item in guerris et actibus bellosis¹, si quando insurgunt tempestatum more ab invasoribus dominis et principibus, qui proh dolor! hodie, licet ad hoc orti, licet ad hoc nobilitati, ut dei ecclesiam defendant, ipsi suam malitiam in eandem plus ceteris, ut frequenter, exercent et extendunt: (f. 244) si huiusmodi ecclesiae vestrae occurrunt, semper vos confortatum, constantem atque magnanimum vultu et animo ostendatis, non solum in prosperis seu minimis, verum etiam in magnis et adversis, illud attendentes magnifici Machabaei primo Machabeorum², ita exercitus suos exhortantis: 'Facile est multos concludi in manus paucorum, et non est differentia in conspectu dei caeli liberare in multis et in paucis, quoniam non in multitudine exercitus victoria belli, sed de caelo fortitudo est; ne timueritis multitudinem eorum, et nunc clamemus in celum, et miserebitur nostri dominus'. Seniorum con-

1) So Hs. 2) 3, 18. 19. 4, 8. 10.

silia et conversationes ne spernatis, illud III° Regum XII. praecaventis, quod de Roboam Salomonis filio legitur, qui, seniorum spreto, sed iuvenum consilio arrigens aures, quo populum amisit et regnum. Non taedeat vos habere consilia habere¹ in factis vestris, sed illud² sapientis³: 'Omnia fac cum consilio, et postea non paenitebis', et iterum⁴: 'qui agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia'. Haec consilia cum amicis tractanda sunt, quos in vestros consiliarios duxeritis specialiter eligendos, non cum levibus personis vel inexpertis, qui adulantur et locuntur vobis blanda et placentia⁵. Hi trahunt vos ad vana et ad ea aliquando, quae non expediunt, et tales non curant, quantum expendatis et consumatis quantumve detis vel unde vel qualiter exposita persolvantur. Item non sic innitamihi vestro sensui, ut non velitis audire consilia vestrorum specialium consiliariorum vobis fidelium, de quibus certi estis, quod non vellent consulere, nisi quod ad vestrum pertineret profectum et honorem, Salomone dicente⁶: 'Ne innitaris prudentiae tuae', hoc est peritinae tuae.

Attamen in publicis iusticiis propter delicta publica faciendis expedit quandoque, ut domini inexorabiles se ostendant, maxime dum salva iusticia et honore (f. 244^v) non licet facere quod rogatur. Nam quandoque rogant illi, qui non vellent, quod fieret hoc, quod rogant.

Item dum estis in comitatu populi, exhibeatis vos affabilem et benignum in salutationibus et loquelis vestris, cum moderamine tamen tali, ut secundum dictum Augustini coram subditis appareatis praelatus et sitis, coram deo humiliamini, quasi substratus eorum pedibus. Unde et Ecclesiasticus⁷: 'Quanto magnus es, in omnibus te humilia'. Hominibus quoque pauperibus vobis attinentibus in eorum necessitate conqueri volentibus audientiam non negetis, sed benivolentia vos eis exhibentes in paupere personam Christi comprehendatis, ut ipse docet in Matthaeo⁸ dicens: 'quod uni ex his facitis minimis, mihi facitis'.

Pro servicio vobis impenso vel pro re alia quantumque gratanter exhibita non negligatis hominibus grates reddere leto vultu, ut cognoscant et ex hoc intellegant vobis gratum quod fecerunt.

1) So wiederum Hs. 2) Etwa 'attendatis' zu ergänzen. 3) Eccli. 32, 24, nicht wörtlich zitiert. 4) Prov. 13, 10. 5) Is. 30, 10: 'loquimini nobis placentia'. 6) Prov. 3, 5. 7) 3, 20. 8) 25, 40, nicht genau wörtlich zitiert.

Illis namque, qui in servicio vestro usque in finem vitae suae fideliter perseverant, decet vestram magnificentiam non solum grates referre, sed eorum successoribus, filiis et nepotibus, ut propter hoc etiam illis tanto favorabiliter existatis.

Tempora vestra non inutiliter expendatis, quia tempore nihil pretiosius, ut diem non vertatis in noctem et noctem in diem, ut, proh dolor! hodie fere omnes dominorum domestici et divites huius saeculi faciunt, quo mala infinita, tam animarum dampna quam etiam bonorum temporalium et corporum subsequuntur, et ex hoc crescit in omne malum vehementius (f. 245) totum genus mortaliū.

Horas diei, si placet, taliter distinguatis, ut primo mane vacetis soli deo et vobis orando, horas canonicas personaliter et intentione vobis possibili legendo et missam devote audiendo vel etiam aliquando, si non in publico, tamen in privato, celebrando secundum quod tempus expostulat aut res, id est: secundum quod occupatio permittit aut devocio excitat. De missa audienda, quam utile sit et salutiferum, secundum quod dominus dederit, postea aliquid annectam.

Deinde divino peracto officio, si tempus patitur, consiliis insistatis in causis arduis, vel potius, si placet, ante missam hora ordinetur ad hoc, qua ad vos convenient vestri speciales de consilio ad videndum, si quae occurrant tractanda de arduis vel necessariis, quod mens seu intellectus hominis de mane ieiuno stomacho ad aliquid captandum eo ingeniosior et aptior hora serotina, quo minus gravatur natura de singulis. Experientia docente videmus, quod hoc homo ieiunus de mane capit, discernit atque diffinit, quod facto prandio aut cena et repleto stomacho nullatenus posset aut valeret. Etiam homines illa hora magis sunt docibiles, plures in consiliis conveniunt et, licet omnes bene velint et iuste, non omnes tamen ad eundem intellectum capiunt materiam. Necesse ergo in quocumque bono consilio, quod sanior pars praevaleat, et alia cedat, et hoc quietius, lenius ac convenientius fit de mane quam de sero. Sapientum est dicere audita aliqua difficili materia: 'dormitabimus super huiusmodi et tunc respondebimus'. Non gratis aurora dicta illa hora quasi aurea hora, quod, sicut aurum omni metallo, sic illa praevalet omni hora. Vidi etiam ego in curiis plurium dominorum et praecipue in curia domini ducis Burgundiae pia memoriae, ubi aderat sapientia tunc magna, prout (f. 245^v)

audivi, et etiam ex illo quidem conici potest per sapientis testem¹, quod in senibus est sapientia², ubi tot et tanti senes et grandaevi, sed quotquot erant, omnes illa hora, videlicet ante missam, visitabant cameram domini et intrabant consilium, et illo tunc peracto, modo longius modo brevius, secundum quod factum se extendebat, simul cum domino duce capellam intrantes ibi missam audiebant; sic, domine mi, consilia vestra secundum tempora ordinare poteritis et seniorum atque expertorum ornare interessentia. Inter omnes ornatus et situs ubicumque curiarum dominorum, quos vidimus, nullus mihi placuit amplius nec adhuc parvo meo sentire placet, quam eorum progressus sive ad consilia sive ad quoscumque³ eorum status sessiones cum seniorum et longebartorum comitatu. Haec est facies hominis ut facies leonis cuncta animalia terrens.

Non casu gestum esse arbitror Iohannem, ut in Apocalipsi⁴ scribitur, XXIII vidisse seniores in circuitu sedere domini in thronis, et Esaiam dicere Esaias III⁵: 'dominus ad iudicium veniet cum senioribus populi sui'. Quid sibi ista volunt, prout ad praesens nobis deservit, nisi secundum Gregorium, si 'omnis Christi actio nostra est instructio', quod sedentes in thronis et in cathedris ecclesiam domini iudicantes omnibus eorum iustitiam facient non cum levibus et inexpertis, sed honestis et senioribus. Ex quo omnis salus, virtus dominorum et potestas in eorum existit consiliariis et consiliis, non taedeat quemquam me aliquamdiu hic immorasse⁶.

Item finito consilio et missa audita, ut praedictum est, secundum status vestri existentiam procedere poteritis ad mensam cibum capientes cum dei timore et sacerdotis benedictione, immo et super omnia vitantes, quantum in vobis est, ut ludibria (f. 246) nugatoria et detractoria in praesentia [vestra⁷] et a vestris non audiantur. 'Ex habundantia cordis os loquitur'⁸, et nusquam dominorum status sive rigor ab extraneis et advenis commodius leviusque discernitur quam in mensa.

De ferculorum qualitate et quantitate aliquid scribere vanum reor et ridiculum audientibus, sed hoc unum, si placet, quod omnia apponenda per duos ordinentur transitus, quod quanto brevius tanto levius. Vidi saepius quasi omnes etiam discumbentes attediari per tot varias

1) 'testimonium' zu lesen. Red. 2) Nicht wörtliches Bibel-Zitat.
 3) 'quascumque'? Red. 4) 4, 4. 5) V. 14. 6) So Hs. 7) Fehlt Hs.
 8) Matth. 12, 34 und Luc. 6, 45.

et plures ferculorum appositiones. Deificum est et honestum semper moderare sumptus superfluos. Unde Bernardus in epistula de cura et modo rei familiaris¹: 'Sumptus pro militia honorabilis est, sumptus pro iuvando amicos rationabilis est, sumptus pro iuvando prodigos perditus est'. Exemplum etiam capere poteritis de statu generosi domini mei, quem nostis et ut saepe vidistis quam superhabundanter, attamen per duos transitus ministratur omnibus advenientibus et discumbentibus, sed etiam vitantur vagorum inutilium et prodigorum continuantium conventus et non ad malum sui nec animae nec bonorum temporalium.

Vino pro honestate et necessitate in curia vestra parcendum non est, sed maxime pro gulositatis prodigalitate et, quantum in vobis est, summe vitentur in vestri praesentia isti modi appotandi, qui heu heu! permultum regnant in istis partibus, unde summa mala oriuntur. De usu vini dicit Bernardus in libro unde supra²: 'Qui in diversitate vinorum et habundantia sobrius est, ille est terrenus deus, ebrius nihil recte facit, nisi dum in lutum cadit. Si sentis vinum, fuge consorcium. Quaere somnum potius quam colloquium. Qui se ebrium verbis excusat, ebrietatem suam aperte accusat. Male sedet in iuvene cito vina agnoscere'. Haec Bernardus.

Facto prandio fiant per sacerdotem vestrum omnipotenti deo (f. 246^v) debitae gratiarum actiones de singulis vobis datis atque dandis. Unde beatus Augustinus: 'Quid est de datis deo gratias agere, nisi ipsum ad plus dandum incitare?'

Et si tunc vacaveritis et necessaria tractare non habueritis, recreatoriis et solaciis, prout placuerit et decuerit, uti poteritis; unde poeta³:

'Interpone tuis interdum gaudia curis'.

Et ymmo non negligatur, si aliquomodo horola ad hoc vacaverit, quin studiis seu sacris relationibus insistatis. Hoc summe vires recreat, sensus renovat et hominem deo unit. Unde dominus in Matthaeo⁴: 'Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod procedit de ore domini'.

De vestibus dicit beatus Bernardus ad eundem militem, quod 'vestis sumptuosa probatio est pauci sensus. Vestis nimis apparens pluribus cito taedium parit. Ergo

1) Opera, Basileae 1566, p. 1381. 2) A. a. O. S. 1382. 3) Catonis Dist. III, 7. 4) 4, 4.

stude bonitate, non vestibus placere'. Ex quo dicto, domine mi, formam capere potestis honestati vestrae convenientem et episcopum decentem, sed quanto servata honestate vestis simplicior, tanto capiti nostro, Christo Iesu, similior et subditorum bonorum mentibus fructuosior.

Cena erit semper levior prandio et brevior et ordinetur continue et, quantum fieri potest, bona hora. Post cenam autem longae vigiliae et inordinatae vitentur, quod in illis plurima tam dominorum quam subditorum bona male superhabundanter et criminose consumuntur.

Pro maximo bono totius status et salutis vestri summe diligatis requiem noctis et plus quam diei, non solum personae vestrae, sed omnium vestrum, ne, ut prius tetigi, noctem vertatis in diem et diem in noctem¹. Per hoc plura mala vitentur et bona vestra tam animae quam temporis multimode augeantur.

Item in expensis faciendis, in curiis tenendis seu conviviis et in donis tribuendis vos taliter (?) temperetis, ne plus expendatis quam convenienter et commode persolvere valeatis. (f. 247) Minus quippe vituperabile est in his excessum non facere quam semper in debitis manere. Nam principes et magni, qui habent terras discernere sive defendere, non timentur nec quicquam facere valent, si in bonis deficiunt. Exemplum habemus ad oculum, ut scitis. Si dominus meus, licet parcus in ore nescientium dictus sit, si thesaurum et bona temporalia non habuisset, quomodo tot malis et adversis tanto tempore restitisset et adhuc vereretur ab omnibus?

In donis tribuendis secundum sapientis doctrinam haec quatuor vobis sunt advertenda, videlicet: Cui detis, quid detis, quare detis et quando detis. Multo melius est quandoque non dare, quam quod dandum est sub mutuo recipere et postea illud difficulter posse persolvere.

Et si quando ex qualicunque causa vos oporteat mutuum contrahere, caveatis vobis a mutuis usurariis, in quantum poteritis, et maxime ab illis periculosos et dampnolos mutuis, pro quibus vos oporteat multitudinem fideiussorum equestrium ad comestus ponere, sicut in Colonia et, ut audio, in Traiecto et istis partibus fieri est consuetum. Huiusmodi enim debita mutuorum saepius debitores creditorum servituti et paupertati extremae subiecerunt, ut in libro Sapientiae²: 'Qui accipit mutuum, servus est feneratoris'.

1) Iob 17, 12: 'noctem verterunt in diem'. 2) Vielmehr Prov. 22, 7.

Ad ea igitur, quae superius sunt praedicta, ad debitam et pacificam terrae gubernationem et defensionem inter cetera expediens esse puto, ut ipsius episcopatus Traiectensis ecclesiae vestrae unitas indivisibiliter conservetur, videlicet ut castra, iurisdictiones et districtus per unum tantundem in quolibet iure suo officiatum et non per plures gubernentur. Sic enim pax in terra poterit conservari. Et qui in officiis gubernandis fideles et iusti inveniantur, non de facili, ut praedixi, de officiis illis deponantur, cum saepius ex innovatione huiuscemodi, (f. 247^v) antequam ad noticiam pervenerint debitam, iura, iurisdictiones et districtus minuuntur et pereunt.

Ad vos igitur castrorum castrenses et alios episcopatus Traiectensis milites et armigeros universos nec non opidorum opidanos dirigo nunc sermonem benivole hortando, ut, si volueritis in terra vestra habere tranquillitatem et pacem perpetuam, vobis et filiis vestris atque successoribus necessariam et quam maxime profuturam, hoc unum agite, ut dominis vestris de singulis iurisdictionibus et iuribus suis fidelitas prestetur et fiat. Alioqui, si eos per vos defraudari contigerit, citius ad suspensiones incitantur, et ex hoc formidandum esset, ut multa inconvenientia et pericula maiora sequerentur, videlicet guerrae et discordiae intestinae, quod secundum Augustinum inter omnia bella pessimum, inter dominos videlicet et subditos et consequenter inter milites et armigeros atque inter opida, quorum una pars domino et alia aliis adhaerebit, ut praedictum est. Et sic terra vestra et episcopatus redigeretur in destructionem. Haec experientia didici, quae modo scribo, videlicet in terra Merkensensi, cuius factum similiter et dampnum pluribus patet, etiam ut dominus dicit in evangelio¹: 'Omne regnum in se divisum desolabitur'. Quod et philosophus confirmat in naturalibus dicens: 'Omnis virtus unita fortior est se ipsa dispersa'.

Plura de istis scribere et ad ulteriora circa subditos et officiatos verba mea extendere non audeo nec expedire puto, cum terra ista in tantum mihi non constet nec etiam eorum modi. Et quia secundum dictum sapientis difficile est de ignotis iudicare, elegi igitur magis humiliter subsistere quam aliquid temere diffinire. Ad promissum (f. 248) revertens, quo praedixi, de missa audienda quam

1) Luc. 11, 17.

utile¹ huic aliquid annectens² breviter et modicum, per hoc ad dominum meum complens affectum.

De missa audienda, quam utile sit, invenietur in concordantiis doctorum beati Augustini et fere omnium, ut dicit Iacobus de Padua, doctor in sacra theologia, magister in medicina et in artibus licentiat³usque in legibus, septem virtutes specialiter fore missae³: prima virtus est, si homo tantum spatium terrae, quantum, quo audiret missam, pertransire posset, vendens erogaret pauperibus et in puram elemosinam daret propter deum, non tanti meriti esset sicut missam audire cum devotione pro se vel suis, pro quibus tenetur et intendit audire; secunda virtus est, quando homo audit missam pro parente vel benefactore, illa hora missae hi non patiuntur in purgatorio; tertia virtus est, quod, si homo audiret missam hodie et cras etiam intendens pro peccatis suis missam audire iterum, peccata perpetrata ei ante mortem per confessionem remittuntur; quarta virtus est, quod post auditionem missae omnia, quae comederit vel biberit homo, post missam melius naturae conveniunt, quam si non audisset missam; quinta virtus est, quod homo audiendo missam illo tempore non senescit, id est quod in agone mortis vel ante mortem tempus vitae suae prolongatur, quantum est spatium missarum ab eo auditarum; sexta virtus est, quod missa est optima oratio, quae potest fieri in hoc mundo pro omni genere hominum et pro ecclesia communi, quod est oratio Christi et apitis (?). Septima virtus est, quod melior est una missa audita cum devotione ante mortem et in vita, quam mille post mortem. Haec magister Iacobus de Padua, ut scriptum inveni in collectario cuiusdam magni et devoti viri, et haud dubium, quin infinitae sint huius sacrosancti sacramenti virtutes, ut dicit beatus Augustinus (f. 248^v): 'Mare non abundat tot guttis nec sol tot splendoribus nec silva tot frondibus nec terra tot graminibus nec aer tot archanis, quot sacrosanctum sacramentum altaris abundat carismatibus et confert rite ac debite accedentibus atque devote audientibus'. Quibus bene consideratis bonus Christianus suum diligens profectum et salutem multum debet laborare et se disponere ad saepe accedendum ad sacrosanctum misterium altaris, et si non potest per se, instet ad minus missam

1) 'quam utile' scheint aus dem Anfang des folgenden Abschnittes hier falsch eingesetzt zu sein, zu streichen. 2) 'annectam' zu lesen. 3) Vgl. hierzu: Franz, A., Die Messe im deutschen Mittelalter, Freiburg 1902, S. 42.

audire cum devotione. Ad quod nos hortatur beatus Augustinus super illo verbo beati Matthaei: 'Panem nostrum cotidianum da nobis hodie', dicens sic: 'Si cotidianus est panis, cur per annum illum sumat homo? Accipe cotidie, quod cotidie tibi prosit, sic vive, ut cotidie merearis illum accipere. Qui enim non meretur cotidie, non est dignus post annum'. Exemplum patet ad oculum: Qui heri aut nuper accessit, magis aptus est ad celebrandum hodie, quam si diu abstinuisset, quod clarius et levius singula confitetur nec irretitus est multis et magnis criminibus. Et sic cotidie accedens prope¹ deum et animae² suae salutem et suorum semper magis se custodit a peccatis, ex quo cras et sequenti die intendit celebrare. Et etiam ipsum sacramentum ex se tantae est virtutis, quod custodit eum a multis peccatis et etiam peccatorum occasionibus. Quo ad supradictam beati Augustini exhortationem cotidie accedendi dicit beatus Ambrosius in libro de sacramentis³: 'Qui vulnus habet, medicinam requirit. Vulnus habemus, quod sub peccato sumus. Medicina summa est istud caeleste sacramentum; si sanguis Christi in remissionibus funditur peccatorum, debeo illum semper accipere, ut mihi semper donentur peccata. Et quod semper pecco, semper debeo habere medicinam'. Haec Ambrosius.

Querat quis, quando accedere debeo. Respondit beatus Augustinus⁴ dans nobis formam, quando licite possumus accedere, dicens: 'Eukaristiae communionem cotidie accipere nec laudo nec (f. 249) vitupero, sed cuiuslibet conscientiae iudicio relinquo. Omnibus tamen dominicis diebus hortor, si mens in affectu peccandi non est'. Glosa ibidem: 'Sed quando dicis, quod mens non est in affectu peccandi? Credo, quod quando homo proponit firmiter abstinere a quolibet peccato mortali, et nisi sit in proposito umquam peccandi, debet semper accipere corpus Christi. Si autem quis in affectu magis peccandi sit, gravari magis dico quam purificari. Sed si quis peccato mordeatur, peccandi tamen de cetero non habeat voluntatem, id est, quod si non consentiat, licet peccati temptationes sentiat et parvos motus, ymmo delectatio sequatur, quae reprimenda est, ne praevaleat per consensum, talis concitaturus(?) satisfaciet lacrimis et oratione et confidens de dei miseratione accedat ad eukaristiam intrepidus et securus, si eum peccata mortalia non gravant'. Ecce satis palam regula beati Augustini,

1) 'propter' zu lesen? Red. 2) 'et' folgt Hs. 3) Opera, Venetiis 1751, III, 476. 4) Opera, Antwerpiae 1700, II, 94.

quando sacerdos potest accedere vel quando debet dimittere. Et subdit idem Augustinus¹: 'Zacheus et centurio non contenderunt et ambo salvatorem honoraverunt, quamvis non eodem modo. Ambo peccatis miseri, ambo misericordiam consecuti. Verum sine comparatione sanctius est et salubrius dispositio cum timore et reverentia accedere, quam ex humilitate indignum se reputando dimittere, quod sic caret quam pluribus fructibus, quos sacrosanctum confert sacramentum.

Venerabilis Beda dicit, quod sacerdos, qui est sine peccato mortali et in proposito celebrandi et non celebrat, cum habeat copiam, quantum in ipso est, sanctam trinitatem privat gloria, angelos in celesti Ierusalem manentes laetitia, homines in terra laborantes beneficio et gratia, animas in purgatorio detentas patrocínio et venia etc. Haec praedicta de audiendo missam, de celebrando et communicandi modo verba non sunt mea, sed sanctorum doctorum hic allegatorum, prout ex eorum libris collegi et magnificentiae vestrae, ut promisi, praemissis adiunxi.

(f. 249^v) Haec, domine mi, scripsi et magnificentiae vestrae pro munusculo et donativo gratuito mittere curavi, quod vestra dilectio pie recipere dignetur, licet ab indocto et incongruo, ab affectu tamen magno, ut in eo terentes granum medullam sapere botroque² quassantes mustum bibere atque apum more mel dulce de flore et murrato eliquare dignemini, non colorem advertentes aut verborum formam, sed solum, si quid in eo est vestrae utilitati seu vestrum deserviens, capientes, reliquum vero ignorantiae meae assignetis, quatenus sic gradum, quem incepistis, non in impetu spiritus³, sed gradatim et cum humilitate, qua secundum Bernardum ascenditur ad sublimitatem, ascendere valeatis et in sanctimoniae novitate ad Christum scalae innixum feliciter pervenire, quod vobis una vobiscum et nobis tribuere dignetur unus in trinitate perfecta regnans deus in saecula saeculorum! Amen.

1) Opera, Antwerpiae 1700, II, 94.

2) 'botrosque' zu lesen. Red.

3) Dan. 14, 35: 'in impetu spiritus sui'.